

LUND UNIVERSITY

Kirker og klostre i højgotikken

Wienberg, Jes

Published in:
Margrete 1

1996

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wienberg, J. (1996). Kirker og klostre i højgotikken. In P. Grønder-Hansen (Ed.), *Margrete 1: Nordens Frue og Husbond. Kalmarunionen 600 år. essays og udstillingskatalog* (pp. 212-215). Nationalmuseet, Nordisk Ministerråd.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Kirker og klostre i højgotikken

Jes Wienberg

Pest og kirkedød

De jævnlige tilbagevendende pestepidemier siden midten af 1300-tallet sendte chokbølger gennem hele samfundet og ramte uundgåeligt også kirkebyggeriet. Det var ikke, fordi fromheden blev mindre, for menneskene var rystede over det, de måtte opfatte som Guds straf, og søgte til kirkerne. Alligevel aftog kirkebyggeri og udsmykning drastisk.

Årsagen var først og fremmest det faldende folketal, som havde mange konsekvenser. Kirkernes indtægter fra afgifter i form af tiende og landgilde faldt, og også adelens indkomster blev færre, så de fik mindre at give bort af. Præstekald blev vanskelige at besætte, så sogne måtte sammenlægges. I nogle tilfælde medførte affolkningen, at sognekirker blev overflødige. Byggeriet blev fordyret, fordi mangelen på arbejdskraft indebar højere lønninger til stenhuggere og teglslagere. Byggeplaner blev skrinlagt, vægge og hvælv fik ikke nye udsmykninger og inventaranskaffelser gik i stå. Alt pegede i samme retning.

Bruddet er måske tydeligst på det rige Gotland, hvor kirkebyggeriet var enormt frem til midten af 1300-årene. I 1350 landede "sortedøden" på øen, der yderligere blev indtaget og brandskattet i 1361 af Valdemar Atterdag. Ambitiøse byggekampagner standsede for aldrig at genoptages. Vi fik situationer, hvor store gotiske kor dominerer over langt mindre romanske skibe, der aldrig blev fornyet efter planen.

Årtierne efter pesten er en periode, hvor mange mindre sognekirker og gårdkirker kan være blevet nedlagt af mangel på præster, folk og penge. Ødekirkerne er mange, især på de magre jorde i Jylland, i Västergötland og i Norge, men selve ødelæggelsen kan være vanskelig at datere.

Kun enkelte skriftlige kilder fra samtiden nævner kirkenedlæggelser. Ifølge Sjællandske Krønike skulle Valdemar Atterdag i 1357 have nedlagt 11 kirker omkring Randers for at anvende materialerne til en borg i købstaden. Og bispem i Skara fik i 1426 tilladelse af paven til at sammenlægge fattige sogne.

Domkirker, købstadskirker og landkirker

Efter stagnationen og tilbagegangen fulgte en ny opgang både i folketallet og i økonomien. Hen imod 1400 synes kirkebyggeriet atter at være øget, men i mindre omfang end tidligere og med delvist nye geografiske tyngdepunkter. Hvor det romanske byggeri var fordelt over størstedelen af Norden, var det mere beskedne højgotiske byggeri, med få undtagelser, koncentreret til købstæderne, kysterne med handelspladser og fiskerlejer og de frugtbare lerjorde. Byggeriet fulgte det økonomiske overskud, som blev skabt inden for handel, håndværk, fiskeri og jordbrug. Kirkebyggeriet var således omfattende på Sjælland, i Skåne og i Mellem Sverige.

I Danmark var det købstæder som Skagen, Nibe, Grenå og Husum i Jylland, Nyborg på Fyn, Køge, Næstved og Vordingborg på Sjælland, Helsingborg og Landskrona i Skåne samt Halmstad og Varberg i Halland.

Et fåtal nye kirker blev opført på landet. Et forenet eksempel fra årene umiddelbart inden pesten er gårdkirken Ängsö i Västmanland, der blev opført på initiativ af ridderen og lagmanden Nils Abjörnsson. Kirken bestod af et langhus med flersidet korafslutning. Et senere eksempel er Roholte på Sjælland, der også blev udformet som et langhus med flersidet afslutning. En bjælke under korbuekrucifikset berettede på latin, her i oversættelse, at "*dette Tempel er grundlagt på Kong Christoffer af Danmarks Tid år 1441, Bernt Nielsen*".

Nybyggerierne kan være kunsthistorisk interessante, men det kvantitativt mest omfattende byggeri bestod af talrige forandringer af de eksisterende romanske sognekirker både i købstaden og på landet. Mens forholdsvis få kirker blev nybygget fra grunden, blev talrige nu udvidet, fik tilbygninger og hvælv. De gamle kirker blev moderniseret eller gotiseret dvs. de udvidedes i øst med et større kor eller i vest med et længere skib, fik tilbygninger som sakristi, kapel, våbenhus og tårn, ribbehvælv og større vinduer – i de nye gotiske former med spidse buer.

Byggeriet ved Nordens domkirker var mindre markant. Den imponerende korudvidelse fra ca. 1420 ved kollegiatkirken i Haderslev afslører en satsning på at etablere et nyt bispesæde. Erik af Pommern havde planer om at skabe et stift med Haderslev som centrum. Hensigten var at mindske indflydelsen fra Slesvig, der da lå under en fjende til det danske rige – hertugen af Slesvig-Holsten.

Klostre

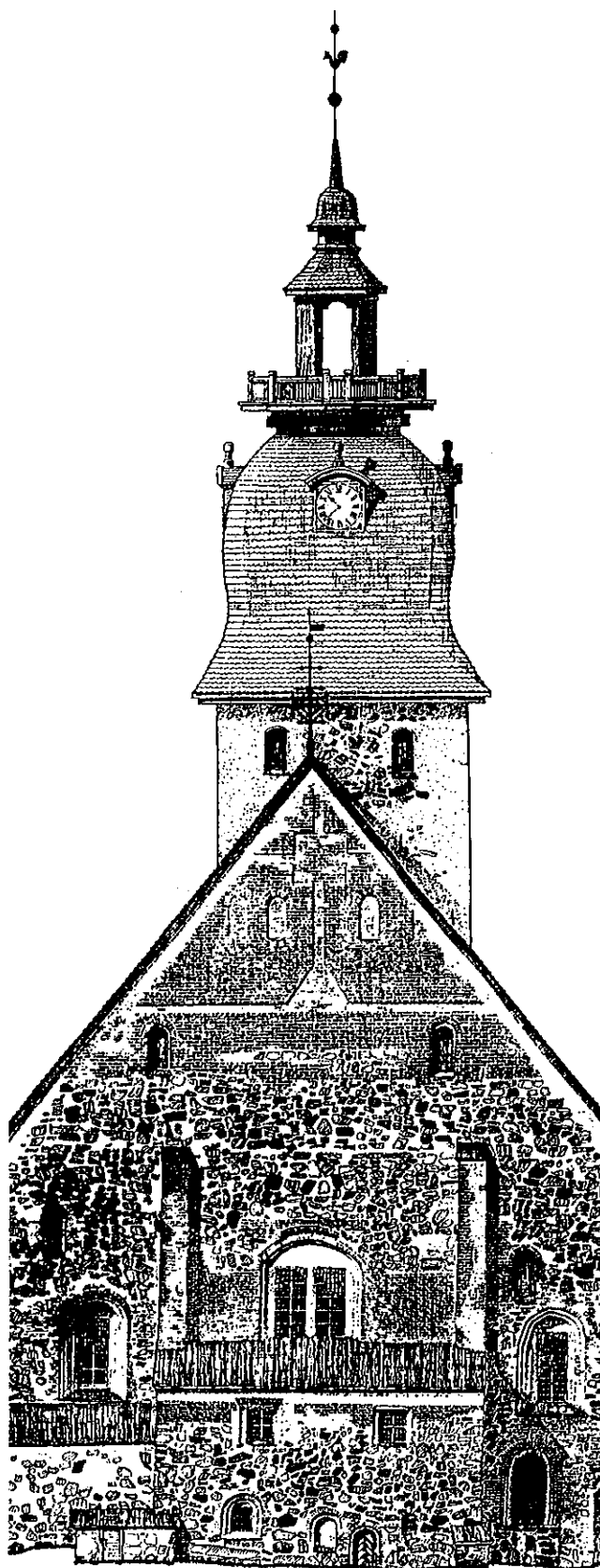
Udviklingen i klostervæsenet viser også tydeligt, hvordan de nordiske lande genvandt deres økonomiske styrke, ikke mindst i Unionsårene. Vigtig er her grundlæggelsen af Birgittinerordenen opkaldt efter Birgitta Birgersdatter fra Uppland – Den hellige Birgitta.

Det første kloster blev indviet i Vadstena i Östergötland 1384. Det blev organiseret efter Birgittas detaljerede anvisninger som et dobbeltkloster for både munke og nonner. Brødreklosteret i syd-vest og søstreklosteret i nord var fælles om en stor overhvalvet hallekirke, altså en velbelyst kirkesal hvor midtskibet og sideskibene var jævnhøje under et fælles mægtigt tag. Mod sædvane, men efter Birgittas ønske, var koret placeret i vest, da søstrene skulle anvende den fornemme østdel. Kirken blev påbegyndt i 1370'erne og kunne indvies i 1430, men blev først helt klar i 1440'erne – ”ydmyg og stærk”.

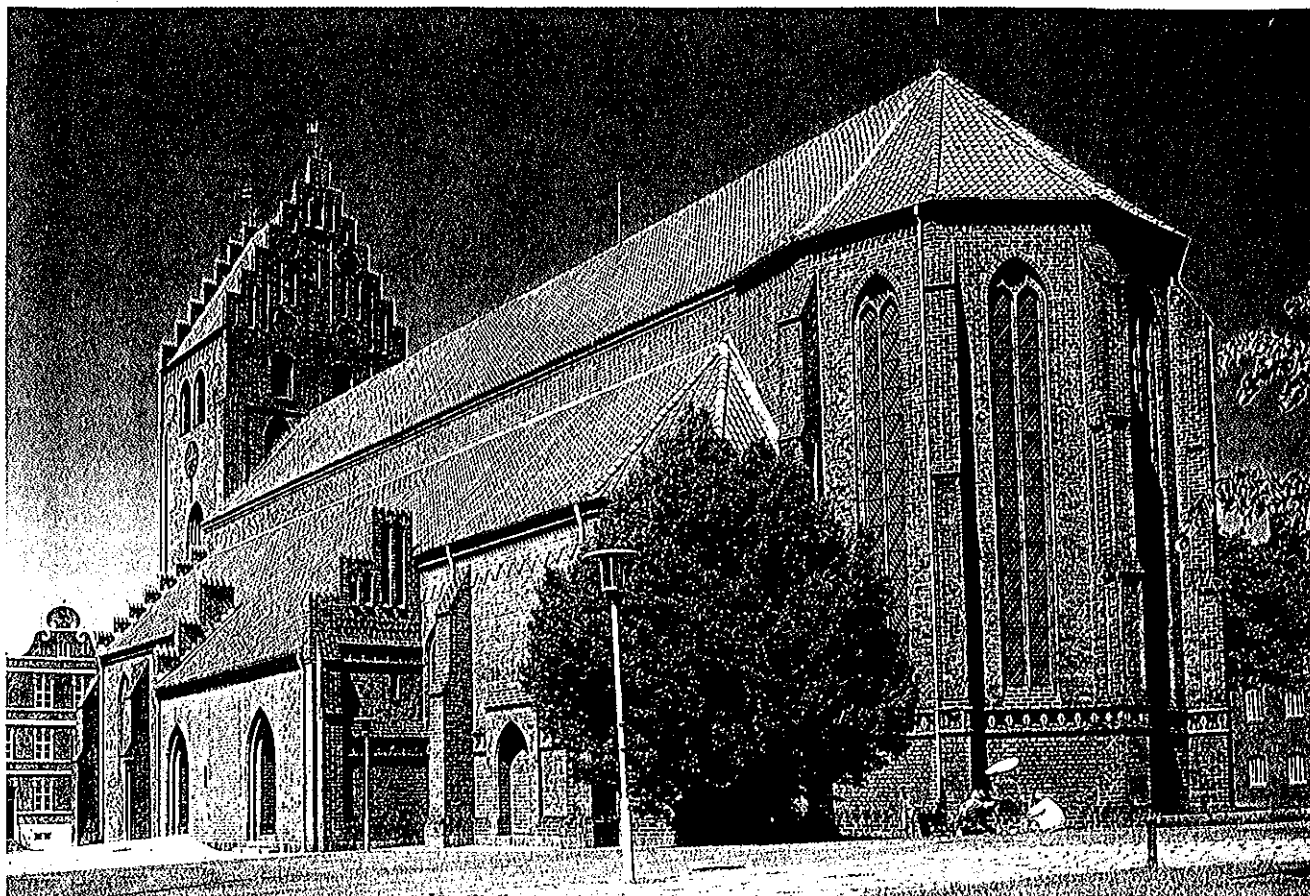
Flere Birgittinerklostre blev grundlagt fra moderklosteret i Vadstena på initiativ af først dronning Margrete og senere Erik af Pommern. Et nyt kloster blev grundlagt i Maribo på Lolland 1416 efter omtrent samme plan som Vadstena. Birgittinere overtog benediktinerklosteret Munke-liv i Bergen i 1426. Fra Maribo blev et kloster anlagt i Mariager i Jylland 1446. Endelig stiftede det svenske rigsråd trods lokal uvilje, et birgittinerkloster i Nådendal i Finland 1438–42.

Vadstena klosterkirke var overhvalvet med såkaldt stjernehvælv, dvs. hvælv, hvis ribber danner en stjernefigur. Formen blev snart populær, især i Svealand, Norrland og Finland gennem 14–1500-årene.

Med kongelig støtte fik karmeliterne nu også fodfæste i Norden lige som flere franciskaner- og dominikanerklostre. Erik af Pommern grundlagde tre karmeliterklostre – 1410 i Landskrona, 1418 i Skælskør og i 1430 i Helsingør. Franciskanerklostre dukkede op på hans initiativ i Malmö og Nykøbing Falster 1419 samt i Helsingør 1420. Efterfølgeren Christoffer af Bayern grundlagde et dominikanerkloster i Helsingør 1441. I Viborg i Finland blev et dominikanerkloster grundlagt 1392 og et franciskanerkloster 1403. Et franciskanerkloster blev også anlagt i Raumo før 1449. Der-

Opmålingstegning af Nådendal birgittinerklosterkirke, Finland, der blev opført midt i 1400-tallet (jvf. kat. 348).

Skt. Peders kirke i Næstved, Danmark.

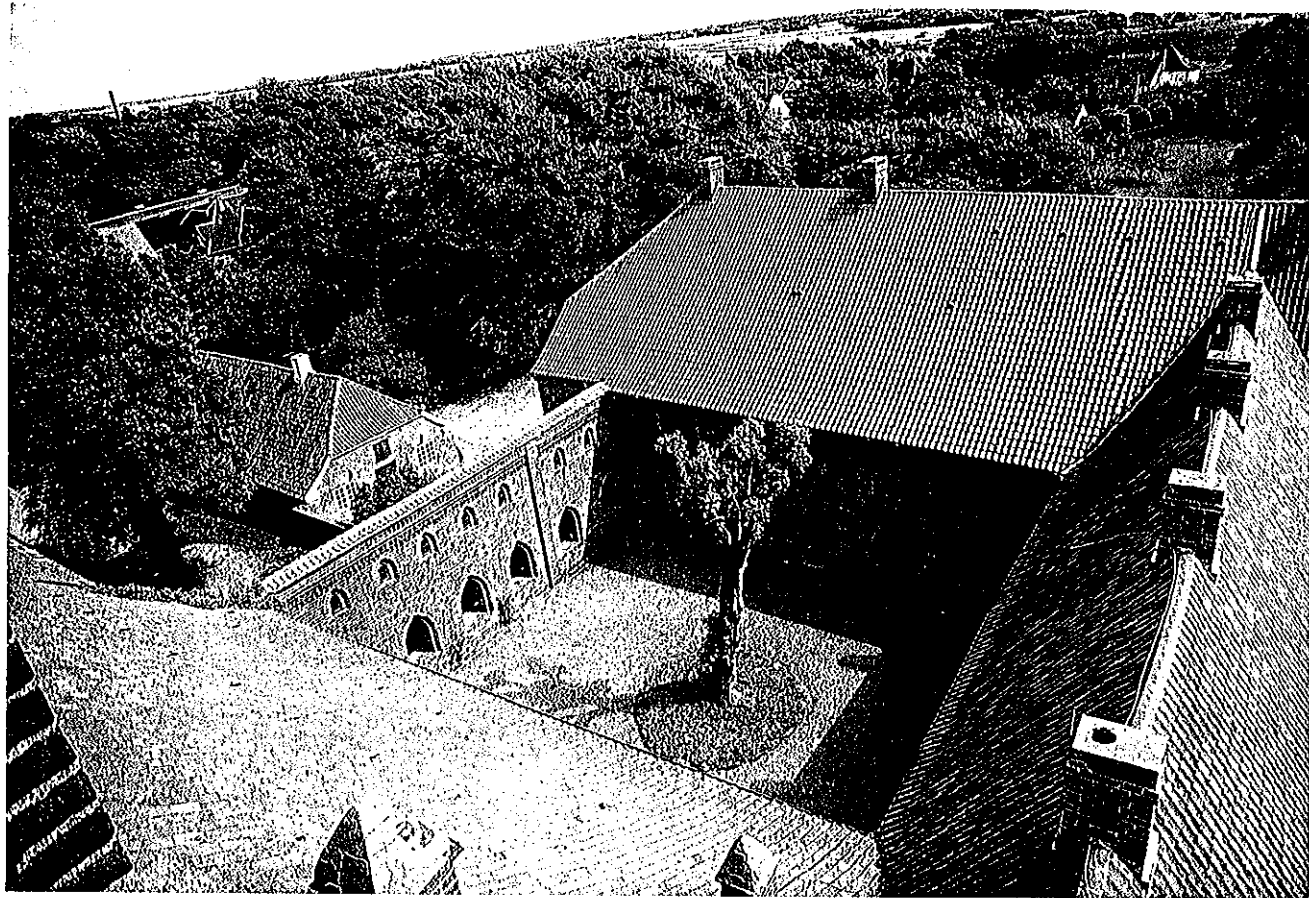
til blev mange klostre udvidet med større kor eller skibe lige som sognekirkerne. Også de nye klostre vidner om den økonomiske ekspansion i de kystnære købstæder – langs Øresund, ved Store Bælt, Den finske Bugt og Den botniske Bugt.

Lyst, fagert og godt

Bortset fra Den hellige Birgitta er det yderst sjældent, at vi finder formuleringer om middelalderens æstetik eller arkitekturopfattelse i samtidige kilder. En undtagelse er i 1411, da dronning Margrete lod et kapel stifte i Roskilde domkirkes søndre tårn til ære for den henrettede ridder Abraham Brodersen. Kapellet skulle forsynes *"med to hvælvinger, og med gode nye glasvinduer, og med ornamenter og billeder og med andre stykker som dertil hører. Så at dette kapel bliver både vel lyst og vel fagert og godt med Guds hjælp"*.

Kirkerne fik unægtelig hvælv, kalkmalerier, større vinduer og glasmalerier, men måden at tilfredsstille tidens ønskemål varierede betragteligt. Lyse, fagre og gode kirker kunne arkitektonisk fremtræde vidt forskellige. Mellem ca. 1330 og ca. 1450 opførtes således nye kirker med ganske skiftende udseende.

Kirkerne kunne være basilikaer, pseudobasilikaer – hvis midtskib er højere end sideskibene, men mangler vinduer – eller hallekirker. De kunne være formet som langhuse uden ydre markering af overgangen mellem kor og skib. Planen kunne være den traditionelle romanske, hvor koret var smallere end skibet. Koret kunne være ret afsluttet i øst, have en flersidet polygonal afslutning eller undtagelsesvis endog afrundet med en apsis, helt som i den romanske periode. Marie Magdalene i Østjylland blev opført som en lille "romansk" teglstenskirke med apsis, smalt kor og skib engang mellem 1426 og 1449. Arkitekturen må her opfattes som en bevidst anakronisme, hvor hensigten netop var at bygge "traditionelt".

Kirkerne og klostrene i den højgotiske periode, lige som i hele den gotiske periode, viste således intet enhedspræg, men en rig variation i størrelse, typer og overgangsformer. Om noget skal betegnes som særpræget for netop højgotikken, er det købstadens pseudobasilika. Det er en overgangsform mellem den romanske basilika og den gotiske hallekirke, hvor midtskibets halvmørke uundvigeligt leder blikket frem imod det lyse kor og dermed alteret.

Middelalderen opfattes normalt som tiden mellem antikken eller oldtiden og renæssancen. Middelalderen blev indledt med et omfattende romansk kirkebyggeri og blev afsluttet med et ligeledes intensivt sengotisk byggeri hen i 1400-årene og især i årtierne inden reformationen. Middelalderens egen mellemtid, den højgotiske, havner let, men ufortjent, i skyggen af både den tidligere og den senere aktivitet. Tiden mellem pesten og unionsopløsningen viser en sjælden dynamik og variation, mellem ødelæggelse og byggeboom, som kan minde om langt senere tider.

Herover et kig ned i klostergården ved det velbevarede dominikanerkloster i Ribe, Danmark. Bygningerne er senmiddelalderlige. Herunder birgittinerklosterkirken i Maribo, der blev grundlagt i 1416.

